

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

EMPIRICAL STUDY OF VALUE ORIENTATIONS OF MILITARY SERVANTS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

У статті показано, що задля дослідження ціннісних орієнтацій військовослужбовців нами була використана методика Ш. Шварца для вивчення ціннісних орієнтацій особистості. Нами застосовувався повний варіант цієї методики. Це дало можливість отримати дані щодо кількісного вираження значень кожної з десяти мотиваційних типів цінностей на двох рівнях, а саме на рівні нормативних ідеалів та на рівні індивідуальних пріоритетів. В першому випадку цінності оцінювалися з точки зору їх домінуючої ролі в житті респондента, а в другому випадку – з боку прояву їх ієрархії в його реальному житті й поведінці. Наше дослідження довело, що військовослужбовцям притаманні, по-перше, домінування цінностей безпеки, комфортності і влади на рівнях як індивідуальних пріоритетів, так і нормативних ідеалів, по-друге, невідповідність значимості цінностей універсалізму і досягнень на рівнях як індивідуальних пріоритетів, так і нормативних ідеалів. При цьому на рівні нормативних ідеалів ці цінності достатньо значимі (ранги 6 і 8 відповідно), а на рівні індивідуальних пріоритетів ці цінності незначимі (ранги 2 і 3 відповідно). Крім того, зазначена невідповідність компенсується підвищенням значимості цінностей гедонізму і стимуляції (ранги 1 і 2 на рівні нормативних ідеалів та ранги 6 і 7 на рівні індивідуальних пріоритетів). При цьому така значимість відображається навіть у підвищенні не тільки місця в ієрархії, але й значимості цих показників взагалі. До того ж ціннісні орієнтації досліджуваних усіх трьох груп нашої вибірки різняться між собою. Перш за все це стосується цінностей влади, конформності і традицій. Вони найбільш значимі для військових і студентів. Цінності самостійності, універсалізму, досягнень достатньо значимі для приватних підприємців і студентів, але відносно незначимі для військових. Показники значимості цінностей на рівні нормативних ідеалів вищі, ніж показники тих же цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів у досліджуваних усіх груп. Це свідчить про те, що ціннісні орієнтації на рівні нормативних ідеалів повністю не реалізуються в поведінці досліджуваних внаслідок обмежень можливостей людини, групового тиску, дотримання традицій тощо. Стосовно військовослужбовців це стосується насамперед таких цінностей, як універсалізм і досягнення.

Ключові слова: ціннісні орієнтації військовослужбовців, мотиваційні типи цінностей, нормативні ідеали, індивідуальні пріоритети, рангові показники значимості типів цінностей.

мети, рангові показники значимості типів цінностей.

The article shows that in order to study the value orientations of servicemen, we used the method of S. Schwartz to study the value orientations of the individual. We used the full version of this technique. This made it possible to obtain data on the quantitative expression of the values of each of the ten motivational types of values at two levels: at the level of normative ideals and at the level of individual priorities. In the first case, values were assessed in terms of their dominant role in the respondent's life, and in the second case, values were assessed in terms of the manifestation of their hierarchy in his real life and behavior. Our study proved that the following is typical for servicemen. Firstly, dominance of values of safety, comfort and power at the levels of both individual priorities and normative ideals; secondly, inconsistency of the significance of the values of universalism and achievements at the levels of both individual priorities and normative ideals. At the level of normative ideals, these values are quite significant (ranks 6 and 8, respectively), and at the level of individual priorities, these values are insignificant (ranks 2 and 3, respectively). The above discrepancy is offset by the increasing importance of the values of hedonism and stimulation (ranks 1 and 2 at the level of normative ideals and ranks 6 and 7 at the level of individual priorities). Thus such significance is reflected even in increase not only of a place in hierarchy, but also in increase of significance of these indicators in general. The value orientations of the studied all three groups of our sample differ from each other. This primarily concerns the values of power, conformity and traditions. They are most important for the military and for students. The values of independence, universalism, and achievements are significant enough for private entrepreneurs and students, but relatively insignificant for the military. Indicators of significance of values at the level of normative ideals are higher than indicators of the same values at the level of individual priorities in all groups studied. This indicates that value orientations at the level of normative ideals are not fully realized in the behavior of the subjects due to limitations of human capabilities, group pressure, and adherence to traditions and so on. With regard to the military, this applies primarily to values such as universalism and achievement.

Key words: value orientations of servicemen, motivational types of values, normative ideals, individual priorities, rank indicators of significance of types of values.

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.20.26>

Ніколаєнко С.О.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

Іоніна А.А.

магістр психології
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

Постановка проблеми. Збройні Сили України (ЗСУ) – це система, в якій існує конкретна правова основа людської діяльності. Особливі обставини військової служби визначають жорсткі вимоги до особистих рис військовослужбовців та передбачають певну

ієрархію цінностей, згідно з якою пріоритет національних, громадянських цінностей над особистими є визначальним.

Проблема формування національних ціннісних орієнтацій військовослужбовців була предметом дослідження багатьох учених як

у нашій країні, так і за кордоном. Такі вітчизняні вчені, як О.О. Андреев, О.С. Колесніченко, Я.В. Мацегора, І.І. Приходько, В.В. Ягупов, розробили наукові підвалини виховання свідомих захисників Батьківщини.

Військовослужбовці є тими людськими ресурсами, які приходять до армії і флоту з цивільного суспільства. Їх духовні цінності сформовані в сім'ї, школі та інших сферах життєдіяльності цивільного суспільства, але сучасні дослідження ціннісних орієнтацій доводять, що в молодих людей, що завершують середню освіту, немає однозначної спрямованості на конкретні види діяльності, зокрема на військову службу.

Слід додати, що свідомість сучасних військовослужбовців формується в умовах протистояння, а інколи й краху усталених цінностей суспільства, в якому знецінюються загальнолюдські ідеали та цінності. Оскільки армія є соціальним інститутом суспільства, вона, як дзеркало, відображає всі болісні процеси та суперечності, що дестабілізують соціальну ситуацію, створюють соціальну напругу, дезорганізують соціальну поведінку багатьох людей, зокрема молоді.

Однак, незважаючи на актуальність проблеми ціннісних орієнтацій, її розроблення далеке від ідеального. Це пов'язано з теоретичною невизначеністю поняття «ціннісна орієнтація», фактичною відсутністю адекватних дослідницьких методик, а також систематичних емпіричних досліджень цього феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика ціннісних орієнтацій виникла на перехресті декількох наукових дисциплін. На рівні філософських та соціальних наук ціннісні орієнтації співвідносяться з категоріями норм і цінностей, нормативними ціннісними системами та соціальними діями. На рівні конкретних соціологічних дисциплін ціннісні орієнтації співвідносяться з категоріями мотивації

та управління. На рівні соціальної та загальної психології ціннісні орієнтації співвідносяться з категоріями, які відображають механізм поведінки та регуляції людської діяльності.

Це все пояснює інтерес до цієї проблеми вчених, які спеціалізуються в різних галузях гуманітарних наук. Так, дослідженнями ціннісних орієнтацій займаються В.О. Василенко, Г.М. Смирнов, В.П. Тугарінов, Ю.О. Замошкін у філософії; А.І. Андрющенко, В.В. Водзинська, А.Г. Здравомислов, І.М. Попова, Т.Б. Любимова, В.Б. Ольшанський, А.О. Ручка, В.О. Ядов у соціології; М.І. Бобнева, І.С. Кон, М.І. Непомняца, Ш.А. Надірашвілі у соціальній психології.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб викласти результати емпіричного дослідження специфіки ціннісних орієнтацій військовослужбовців ЗСУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля дослідження ціннісних орієнтацій військовослужбовців було застосовано повний варіант методики Ш. Шварца в адаптації В.М. Карандашева [2]. Це дало нам можливість отримати дані щодо кількісного вираження значимості кожного з десяти мотиваційних типів цінностей на двох рівнях, а саме рівні нормативних ідеалів та рівні індивідуальних пріоритетів. В першому випадку цінності вивчалися з точки зору їх домінуючої ролі в житті респондента, а в другому – з боку ієрархії їх прояву в реальному житті і поведінці досліджуваного.

Для вивчення специфіки ціннісних орієнтацій саме у військовослужбовців результати, які було отримано на виборці із зазначених респондентів (40 осіб), порівнювалися з результатами, які було отримано на вибірках приватних підприємців (40 осіб) та студентів (40 осіб). При цьому до емпіричного дослідження було залучено військовослужбовців «Центру підготовки сержантського складу 202» (м. Полтава); студентів 2–4 курсів Полтавського наці-

Таблиця 1

Середні показники значимості типів цінностей на рівнях нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів за методикою Ш. Шварца

Типи цінностей	Середні показники значимості типів цінностей					
	військовослужбовці		приватні підприємці		студенти	
	НІ	ІП	НІ	ІП	НІ	ІП
Конформність	4,25	3,55	3,25	2,4	2,85	1,95
Традиції	3,65	3,1	2,85	2,2	2,5	1,8
Доброта	3,95	3,2	3,4	2,6	4,85	4,1
Універсалізм	4	2,8	4,2	2,8	4,4	2,9
Самостійність	3,5	2,2	4,8	3,15	4,75	3,1
Стимуляція	3,2	3,5	3,6	2,9	4,2	3,8
Гедонізм	3,1	3,25	4,6	3	3,75	3,4
Досягнення	4,2	3	4,5	3,6	4,65	3,2
Влада	4,15	3,8	3,75	2,1	2,05	2,1
Безпека	5,8	5,6	4,7	3,4	4,5	3,7

онального педагогічного університету імені В.Г. Короленка (20 осіб) та студентів 2–4 курсів Полтавської державної аграрної академії (20 осіб); підприємців міст Полтава (15 осіб), Миргород (15 осіб), Суми (10 осіб).

Для кожної з трьох груп досліджуваних ми вираховували середні показники значимості типів цінностей на рівнях нормативних ідеалів (НІ) та індивідуальних пріоритетів (ІП), що відображено в табл. 1.

Надалі кожному типу цінностей присвоювався ранг від 1 до 10 відповідно до величини середнього значення. Ранги визначались окремо для кожної вибірки досліджуваних. При цьому ранги від 7 до 10, які було присвоєно відповідним цінностям, розглядалися як показник їх високої значимості для досліджуваної групи. Ранги від 1 до 3, навпаки, свідчили про їх невелику значимість для досліджуваної групи.

Результати ранжування представлені в табл. 2, у якій відображено узагальнені рангові значення типів цінностей на рівнях нормативних ідеалів (НІ) та індивідуальних пріоритетів (ІП).

Аналіз середніх показників значимості типів цінностей та їх рангових значень, які займають окремі цінності відносно інших, дає змогу дійти висновку про їх відносну значимість як для окремих досліджуваних, так і для досліджуваних відповідних вибірок.

Подальший аналіз даних, наведених у табл. 1, 2, дає змогу констатувати таке. На рівні нормативних ідеалів (рівень переконань) для досліджуваної вибірки військовослужбовців найбільш значимими є цінності безпеки і конформності (консервативні цінності) та цінності досягнення влади (цінності підвищення статусу).

З точки зору теоретичної моделі відношень між мотиваційними типами така ціннісна ієрархія, за Ш. Шварцем, не приводить до кон-

флікту цінностей, а утворює їх повне взаємодоповнення [3].

Зазначена теоретична модель відношень між мотиваційними типами цінностей Ш. Шварца допомагає також глибше проаналізувати інші отримані нами показники, адже дії, які здійснюються згідно з кожним типом цінностей, мають психологічні, практичні й соціальні наслідки, які можуть вступати в конфлікт чи, навпаки, бути сумісними з іншими типами цінностей. Так, протилежно розташовані сектори цінностей під час надання їм високих рангів можуть вступати в конфлікт один з одним. Наприклад, цінності досягнення можуть вступати в конфлікт з цінностями доброти, оскільки прагнення до особистісного успіху суперечать діям, спрямованим на підвищення добробуту інших.

В процесі аналізу результатів по кожній групі досліджуваних слід відзначити, що на рівні нормативних ідеалів в групі приватних підприємців спостерігається певний конфлікт цінностей безпеки і самостійності, універсалізму та влади.

У досліджуваних цієї групи найбільш значимими є цінності самостійності, безпеки, гедонізму, досягнень, а відносно незначимими є цінності традицій, конформізму, доброти. Фактично така ієрархія цінностей відзначається для досліджуваних цієї групи і для індивідуальних пріоритетів.

Єдина істотна відмінність у структурі ціннісних орієнтацій приватних підприємців спостерігається на рівнях нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів, а саме відмінність (за всіма типами цінностей) між їх абсолютними значеннями.

Це пов'язано з тим, що ціннісні орієнтації особистості на рівні нормативних ідеалів не завжди можуть реалізуватися в її реальній поведінці внаслідок обмежень можливостей людини, групового тиску, дотримання пев-

Таблиця 2

Рангові показники значимості типів цінностей на рівнях нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів за методикою Ш. Шварца

Типи цінностей	Узагальнені рангові показники значимості типів цінностей					
	військовослужбовці		приватні підприємці		студенти	
	НІ	ІП	НІ	ІП	НІ	ІП
Конформність	9	8	2	2	2	2
Традиції	4	4	1	1	1	1
Доброта	5	5	3	3	10	10
Універсалізм	6	2	6	4	6	4
Самостійність	3	1	10	8	9	5
Стимуляція	2	7	4	5	5	9
Гедонізм	1	6	8	6	4	7
Досягнення	8	3	7	10	8	6
Влада	7	9	5	7	3	3
Безпека	10	10	9	9	7	8

них традицій наслідування нормативних зразків поведінки тощо.

Як показують результати, які було отримано в групі студентів, ієрархія цінностей у них фактично протилежна підприємницькій. Так, на перший план у студентів виходять цінності доброти й самостійності (навіпаки, у підприємців у цих цінностей досить низький ранг), а на останньому – цінності конформності і влади (навіпаки, у підприємців у цих цінностей досить високий ранг).

Щодо порівняльного аналізу у групі студентів значення цінностей на рівнях ідеалів та індивідуальних пріоритетів, то тут також спостерігається різниця в показниках значимості, що особливо стосується цінностей самостійності (4,75 і 3,1), досягнень (4,65 і 3,2) та універсалізму (4,4 і 2,9). Конфліктними на рівні індивідуальних пріоритетів і нормативних ідеалів є цінності доброти, досягнень і стимуляції.

Як показують результати, які було отримано в групі військовослужбовців, то для них найбільш значимими виявились цінності безпеки, конформності, традиції і влади, які не конфліктують між собою.

Найменшу значимість у цій групі на рівні нормативних ідеалів мають цінності гедонізму, стимуляції і самостійності, а на рівні індивідуальних пріоритетів – самостійності, універсалізму й досягнень. Така невідповідність ієрархії цінностей на цих двох рівнях може свідчити про певну нереалізованість нормативних ціннісних ідеалів на поведінковому рівні у військовослужбовців.

Перш за все це стосується цінностей досягнень (ранг 8 на рівні нормативних ідеалів і ранг 3 на рівні індивідуальних пріоритетів) та універсалізму (ранг 6 на рівні нормативних ідеалів і ранг 2 на рівні індивідуальних пріоритетів). Натомість більш високий ранг значимості цінностей гедонізму (ранг 6) і стимуляції (ранг 7) на рівні індивідуальних пріоритетів, ніж на рівні нормативних ідеалів, виглядає як компенсаторний варіант.

Щодо порівняльного аналізу значення цінностей на двох рівнях у групі військовослужбовців, тут також проявляється певна диспропорція, яка полягає в тому, що показники значимості типів цінностей на рівні нормативних ідеалів істотно вище за показники цих же цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів. Особливо це стосується цінностей універсалізму (4,0 і 2,8) і досягнень (4,2 і 3,0). Натомість цінності стимуляції і гедонізму на рівні нормативних ідеалів мають навіть нижчі показники, ніж на рівні індивідуальних пріоритетів (3,2 і 3,5 для цінності стимуляції; 3,1 і 3,25 для цінності гедонізму).

У нашому дослідженні ми використовували також кореляційний аналіз, який був для нас цікавим з точки зору вивчення диспропо-

рції показників значущості типів цінностей: з одного боку, на рівні нормативних ідеалів, а з іншого боку, на рівні індивідуальних пріоритетів. При цьому ми застосували коефіцієнт кореляції за Пірсоном. Будь-яке значення коефіцієнта кореляції за Пірсоном має перебувати в діапазоні від -1 до +1 включно. Кореляційний аналіз дає змогу визначити, чи пов'язані великі значення з одного набору даних з великими значеннями іншого набору даних (позитивна кореляція); чи пов'язані малі значення одного набору даних з великими значеннями іншого набору даних (негативна кореляція); або дані двох наборів даних не асоціюються (нульова кореляція). Отже, коефіцієнт кореляції за Пірсоном характеризує область, у якій два виміри змінюються разом [1].

У результаті підрахунку узагальнених рангових показників значимості типів цінностей коефіцієнта кореляції за Пірсоном були отримані такі результати:

1) у військовослужбовців коефіцієнт кореляції за Пірсоном між нормативними ідеалами та індивідуальними пріоритетами дорівнює 0,39 (що перебуває в середньому позитивному діапазоні значень цього коефіцієнта);

2) у приватних підприємців коефіцієнт кореляції за Пірсоном між нормативними ідеалами та індивідуальними пріоритетами дорівнює 0,84 (що перебуває у високому позитивному діапазоні значень цього коефіцієнта);

3) у студентів коефіцієнт кореляції за Пірсоном між нормативними ідеалами та індивідуальними пріоритетами дорівнює 0,69 (що перебуває у високому позитивному діапазоні значень цього коефіцієнта).

Різниця між типами цінностей у двох частинах опитувальника ціннісних орієнтацій Ш. Шварца характеризує два рівні функціонування цінностей та відображає ціннісний тиск, що чиниться, з одного боку, через соціалізацію, а з іншого боку, через референтні групи й традиції.

В нашому дослідженні найбільша міра позитивного зв'язку була зафіксована у приватних підприємців (0,84). Це відображає високий рівень узгодженості між нормативними ідеалами та індивідуальними пріоритетами, що свідчить про відповідність декларацій та реальних дій приватних підприємців у певній ситуації.

Студенти також показали високий позитивний зв'язок (0,69). Це відображає високий рівень узгодженості між нормативними ідеалами та індивідуальними пріоритетами, що свідчить про відповідність декларацій та реальних дій студентів у певній ситуації.

Військовослужбовці показали середній зв'язок (0,39). Це помірний зв'язок, з одного боку, нормативних ідеалів, цінностей на рівні переконань, що чинить найбільший вплив на всю особу, але що не завжди проявляється

в реальній соціальній поведінці, а з іншого боку, цінностей на рівні поведінки, тобто індивідуальних пріоритетів, що часто проявляються в соціальній поведінці, а також може свідчити про конфліктність ціннісно-сислової сфери особистості та непередбачуваність реальної поведінки.

Специфіку ціннісної ієрархії військовослужбовців, на відміну від приватних підприємців та студентів, показало також дослідження за допомогою коефіцієнта кореляції за Пірсоном диспропорцій показників, по-перше, значимості типів цінностей на рівні нормативних ідеалів, по-друге, значимості типів цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів.

Кореляція за допомогою коефіцієнта кореляції за Пірсоном між нормативними ідеалами представників різних досліджуваних груп показала таке: кореляція між військовослужбовцями та приватними підприємцями дорівнює 0,03; кореляція між військовослужбовцями та студентами дорівнює 0,02; кореляція між приватними підприємцями та студентами дорівнює 0,54.

Кореляція за допомогою коефіцієнта кореляції за Пірсоном між індивідуальними пріоритетами представників різних досліджуваних груп показала таке: кореляція між військовослужбовцями та приватними підприємцями дорівнює 0,03; кореляція між військовослужбовцями та студентами дорівнює 0,12; кореляція між приватними підприємцями та студентами дорівнює 0,34.

Наведений вище кореляційний аналіз засвідчив, що військовослужбовці мають особливу ієрархію ціннісних уподобань, яка кардинально відрізняється від інших досліджуваних. При цьому кореляція на рівні індивідуальних уподобань «приватні підприємці – студенти» дорівнює 0,34, а на рівні нормативних показників «приватні підприємці – студенти» дорівнює 0,54, а також засвідчує, що військове середовище впливає суттєво інакше, чим цивільне життя, на вибір та формування особливої ціннісної ієрархії військовослужбовців.

Висновки з проведеного дослідження. Підбиваючи підсумки емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій військовослужбовців ЗСУ, зазначаємо, що для них характерно таке.

1) Домінування цінностей безпеки, комфортності і влади на рівнях як індивідуальних пріоритетів, так і нормативних ідеалів.

2) Невідповідність значимості цінностей універсалізму і досягнень на рівнях як індивідуальних пріоритетів, так і нормативних ідеалів. При цьому на рівні нормативних ідеалів ці цінності достатньо значимі (ранги 6 і 8 відповідно), а на рівні індивідуальних пріоритетів ці цінності незначимі (ранги 2 і 3 відповідно).

3) Зазначена невідповідність компенсується підвищенням значимості цінностей гедонізму і стимуляції (ранги 1 і 2 на рівні нормативних ідеалів та ранги 6 і 7 на рівні індивідуальних пріоритетів). При цьому така значимість відображається навіть у підвищенні не тільки місця в ієрархії, але й значимості цих показників взагалі.

4) Ціннісні орієнтації досліджуваних усіх трьох груп нашої вибірки різняться між собою. Перш за все це стосується цінностей влади, конформності і традицій. Вони найбільш значимі для військових і студентів. Цінності самостійності, універсалізму, досягнень достатньо значимі для приватних підприємців і студентів, але відносно незначимі для військових.

5) Показники значимості цінностей на рівні нормативних ідеалів вище, ніж показники тих же цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів у досліджуваних усіх груп. Це свідчить про те, що ціннісні орієнтації на рівні нормативних ідеалів повністю не реалізуються в поведінці досліджуваних внаслідок обмежень можливостей людини, групового тиску, дотримання традицій тощо. Стосовно військовослужбовців це стосується перш за все таких цінностей, як універсалізм і досягнення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гласс Дж., Стэнли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. Москва : Прогресс, 1976. 477 с.

2. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 70 с.

3. Пуертас С.Д.К. Соціокультурний підхід до вивчення цінностей. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2014. Вип. 15. С. 108–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2014_15_14.